

O‘SMIRLARDA DEVIANT XULQ-ATVORNI PSIXOLOGIK KORREKSIYA QILISH

Valiyeva Mardonaxon G'ofurjonovna

Farg'ona viloyati Yozyovon tumani 11-maktab psixologi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘smirlar orasida uchraydigan deviant xulq-atvorning sabablari, uning namoyon bo‘lish shakllari hamda psixologik korreksiya usullari yoritiladi. Shuningdek, oila, maktab va psixologning bu jarayondagi o‘rni tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: deviant xulq-atvor, o‘smirlar, psixologik korreksiya, ijtimoiy muhit, tarbiya, motivatsiya, moslashuv, psixologik yordam, profilaktika.

KIRISH

O‘smirlarda deviant xulq-atvorni psixologik korreksiya qilish — bu ijtimoiy normalardan og‘ishgan (agressiya, huquqbuzarlik, qaramlik) xulq-atvorni o‘zgartirishga qaratilgan tizimli ishdir. Bu jarayonga individual maslahat, guruh treninglari va oilaviy terapiya kiradi. Maqsad — o‘smirda ijobiy qadriyatlar, emotsional nazorat va ijtimoiy moslashuvni shakllantirishdir.

Deviant xulq-atvorni korreksiya qilish bosqichlari va usullari

Diagnostika va erta aniqlash:

- Maktab psixologlari va mutaxassislar o‘smirning xulq-atvoridagi o‘zgarishlarni, oilaviy muhitni va o‘zlashtirish darajasini tahlil qiladilar.
- Metodlar: Testlar, suhbatlar, kuzatish.

Psixokorreksiya usullari:

- **Kognitiv-xulq-atvor terapiyasi:** Noto‘g‘ri fikrlash shakllarini aniqlash va ularni ijobiyilariga almashtirish, o‘zini tutishni boshqarish.
- **Art-terapiya (izoterapiya):** Rasm chizish, ijodiy yondashuv orqali ichki kechinmalar va agressiyani chiqarish.
- **Guruh treninglari:** Muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish, hamdardlik (empathy) hissini uyg‘otish.
- **Trening mashg‘ulotlari:** Stressga chidamlilik va qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirish.

Oilaviy va ijtimoiy muhitni korreksiya qilish:

- Ota-ona bilan ishlash (oilaviy maslahat) – oiladagi noto‘g‘ri tarbiya usullarini (qattiqqo‘llik yoki befarqlik) tuzatish.
- O‘smirning bo‘sh vaqtini to‘g‘ri tashkil etish, qiziqishlari bo‘yicha to‘garaklarga jalb qilish.

Profilaktika:

○ Deviant xulq-atvorning oldini olish maqsadida huquqiy va axloqiy tarbiyani kuchaytirish.

Korreksiya jarayonida o'smirning shaxsiy rivojlanish xususiyatlari va ekstremal vaziyatlarga munosabati hisobga olinadi, bu esa salbiy xulq-atvorni ijobiy tomonga o'zgartirish samaradorligini oshiradi

Deviant xulq-atvor — bu jamiyatda qabul qilingan axloqiy, ijtimoiy va huquqiy me'yorlardan chetga chiqadigan xatti-harakatlar majmuasidir. Oddiy qilib aytganda, deviant xulq-atvor — bu insonning umumiy qoidalar va odatlarga mos kelmaydigan, boshqalarga yoki o'ziga zarar yetkazishi mumkin bo'lgan xulqidir.

Masalan, tartibga bo'ysunmaslik, yolg'on gapirish, darslarga qiziqmaslik, agressiv bo'lish, qoidalarni mensimaslik kabi holatlar deviant xulq-atvorga misol bo'lishi mumkin. Deviant xulq-atvor ko'pincha o'smirlik davrida ko'proq uchraydi. Buning sabablari orasida oiladagi muhit, noto'g'ri tarbiya, e'tibor yetishmasligi, tengdoshlar ta'siri va psixologik muammolar muhim o'rin tutadi.

Deviant xulq-atvor — bu shaxsning ijtimoiy me'yorlardan og'ishidir va uni to'g'ri yondashuv hamda psixologik yordam orqali bartaraf etish mumkin. O'smirlik davri inson hayotidagi eng murakkab va o'zgaruvchan bosqichlardan biri hisoblanadi. Bu davrda shaxsda mustaqillikka intilish, o'zini namoyon qilish va atrof-muhitga nisbatan o'z munosabatini bildirish kuchayadi. Shu bilan birga, ayrim o'smirlarda ijtimoiy me'yorlardan chetga chiqadigan xatti-harakatlar, ya'ni deviant xulq-atvor kuzatilishi mumkin. Deviant xulq-atvor — bu jamiyatda qabul qilingan qoidalarga zid bo'lgan xatti-harakatlar majmuasidir.

O'smirlarda deviant xulq-atvorning shakllanishiga turli omillar sabab bo'ladi. Eng avvalo, oilaviy muhit muhim rol o'ynaydi. Ota-onaning befarqligi, nazoratning yetishmasligi yoki haddan tashqari qattiqqo'lligi o'smirning noto'g'ri yo'l tutishiga sabab bo'lishi mumkin. Shuningdek, oiladagi tushunmovchiliklar va muloqot yetishmasligi ham o'smir ruhiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Tengdoshlar muhitining ta'siri ham katta ahamiyatga ega. O'smirlar ko'pincha o'z do'stlariga taqlid qiladi. Agar u salbiy muhitga tushib qolsa, deviant xulqni o'zlashtirishi ehtimoli ortadi. Shu bilan birga, o'smirning o'ziga bo'lgan ishonchsizligi, e'tibor va mehr yetishmasligi ham bunday xatti-harakatlarga olib kelishi mumkin.

Deviant xulq-atvorni psixologik korreksiya qilish murakkab, ammo muhim jarayondir. Bu jarayon avvalo o'smirning ichki dunyosini tushunishdan boshlanadi. Psixolog o'smir bilan individual suhbatlar o'tkazib, uning muammolari, his-tuyg'ulari va ehtiyojlarini aniqlaydi.

Korreksiya jarayonida ijobiy muloqot muhim o'rin tutadi. O'smirni tinglash, uni tushunish va unga ishonch bildirish orqali uning ichki qarshiligini kamaytirish mumkin. Psixolog o'smirlarga o'z his-tuyg'ularini to'g'ri ifoda etishni o'rgatadi.

Shuningdek, psixologik treninglar va mashg'ulotlar orqali o'smirda o'zini boshqarish, muammolarni tinch yo'l bilan hal qilish va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish mumkin. Bu uning xulqini ijobiy tomonga o'zgartirishga yordam beradi.

O'smirni ijobiy faoliyatlarga jalb qilish ham muhimdir. Sport, san'at yoki boshqa qiziqarli mashg'ulotlar orqali uning energiyasi to'g'ri yo'naltiriladi va salbiy xatti-harakatlar kamayadi.

Oila bilan ishlash ham korreksiya jarayonining muhim qismidir. Ota-onalar o'smir bilan ochiq muloqot o'rnatishi, uni qo'llab-quvvatlashi va tushunishga harakat qilishi kerak. Oiladagi ijobiy muhit o'smirning xulqini tuzatishda katta ahamiyatga ega.

Maktab psixologi va o'qituvchilar ham o'smirni qo'llab-quvvatlashi zarur. Ular o'smirga nisbatan sabrli bo'lishi, uni kamsitmasligi va ijobiy yo'lga yo'naltirishi kerak.

O'z taqdirini o'zi belgilash nazariyasiga ko'ra, tan olinish va mansublikka bo'lgan ehtiyoj insonning asosiy psixologik ehtiyojlaridan biridir [8]. Maktab yoshida, o'zo'zini baholash va ijtimoiy maqom shakllanayotgan davrda, bolalar atrofdagilar oldida o'zlarining ahamiyatini tasdiqlashga intiladilar. Agar o'zini namoyon qilishning ijobiy shakllari (o'qishdagi, ijoddagi, sportdagi muvaffaqiyatlar) mavjud bo'lmasa yoki yetarlicha qadrlanmasa, bola e'tiborni jalb qilishning salbiy usullariga murojaat qilishi mumkin.

Bolalar kattalar singari bir maromda rivojlanmaydi, shuningdek, ijobiy va salbiy psixologik xususiyalar, nisbatan barqaror va tinch osoyishta kechadigan davrlar mavjud. Kattalarga nisbatan xulq-atvoridagi ijobiy va salbiy munosabatning paydo bo'lishi, negativizm singari nohush xulq-atvor alomatlari o'z-o'zidan kelib chiqadigan bevosita jinsiy yetilish tufayli poydo bo'ladigan belgilar bo'lmay, balki ular bilvosita ta'sir ko'rsatadigan o'smir yashaydigan ijtimoiy shart-sharoitlar vositasi orqali, uning tengdoshlari, turli jamoalardagi mavqei tufayli, kattalar bilan munosabati, maktab va oilasidagi o'rni munosabatlari sababli yuzaga keladigan xarakter belgilaridir. Mana shu ijtimoiy sharoitlarni o'zgartirish yo'li bilan o'smirlarning xulq-atvoriga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatish mumkin. Ular tashqi ta'sirlarga va xissiyotlarga juda beriluvchan bo'ladilar. Shuningdek ularga mardlik, jasurlik, tantiqlik kabi psixologik sifatlar ham xosdir. Tashqi ta'sirlarga beriluvchanlik o'smirda shaxsiy fikrni yuzaga kelishiga sabab bo'ladi, lekin bu shaxsiy fikr aksariyat hollarda asoslanmagan bo'ladi. Shuning uchun ham ular ota-onalarning, atrofdagi kattalarning shuningdek, ustozlarning to'g'ri yo'lni ko'rsatishlariga qaramay o'z fikrlarini o'tkazishga harakat qiladilar. Juda ko'p o'smirlar bu davrda chekish hamda spirtli ichimliklarga qiziqib qoladilar. O'smirlik yoshida ko'zga tashlanadigan eng muhim xususiyatlardan biri, bu ularning o'zini-o'zi anglashga bo'lgan e'tiborlarining kuchayishidir. Bu o'rinda o'smir o'zida mavjud bo'lgan, endi yuzaga kelayotgan va yuzaga kelishi kutilayotgan (orzu qilgan) xususiyatlar, sifat va fazilatlariga o'rganadi, aynanlashtiradi, nazorat qiladi, baholaydi va ulardan amaliy turmushida va faoliyatida foydalanib ko'radi. O'zidagi

mavjud imkoniyat va imkoniyatsizliklarni yaqinlari, tengdoshlari va boshqa yoshlarniki bilan taqqoslaydi farqlar va imkoniyatlarni baholaydi. O'smirlardagi bu xususiyat tengdoshlari va jamoa orasida o'z mavqeyini saqlash va barqarorlashtirish choralarini ko'rishni taqozo etadi.

O'smirlarning deviant axloqi mahalliy va tibbiy adabiyotlarda yetarlicha yoritilgan. U, qoidagidek, delikvent xulq, spirtli ichimliklar va giyohvand moddalarni barvaqt iste'mol qilish, jinsiy axloq deviatsiyasi, suitsidal axloq, uydan qochib ketish va daydilik kabi shakllarni o'z ichiga oladi. Ma'lumki, balog'at yoshi hisoblangan (12-14 yosh davrida) o'smirlik davrida keskin psixofiziologik o'zgarishlar sodir bo'ladi. Ushbu o'zgarishlar ko'pincha o'smir ruhiyatiga ham ta'sir o'tkazadi. Bu o'smirda tajanglik, serzardalik, injiqlik, ta'sirlanuvchanlik holatlarining kelib chiqishiga sabab bo'ladi. O'smir ruhiy dunyosida paydo bo'lgan bunday o'zgarishlar balog'at davri o'tishi bilan bir me'yorga kelib qoladi. Shuning uchun balog'at yoshi davrida ota-onalar o'smirlar tarbiyasiga alohida e'tibor berishlari, ularda kechayotgan psixofiziologik o'zgarishlarni hisobga olishlari maqsadga muvofiqdir. Ko'pincha oilaviy tarbiyada bolalarning yosh va individualpsixologik xususiyatlarining inobatga olinmasligi ularning noto'g'ri, yomon yo'llarga kirib ketishlariga sabab bo'ladi. Shu boisdan ota-onalar oilaviy tarbiyada, farzandlari bilan bo'ladigan shaxslararo munosabatlarda, ular bilan muomala qilishda shaxs va yosh davri xususiyatlarini hisobga olgan holda ish tutsalar oilaviy tarbiyaning samarasi yuqori bo'lishligini ta'minlagan bo'lar edi.

O'smirlardagi salbiy xulq-atvorni korreksiya qilish maqsadida umumta'lim maktablarida turli ijtimoiy, motivatsion psixologik trening mashg'ulotlar va olib borilsa amaliy-psixologik maslaxatlar korreksion texnikalar va salbiy hulq-atvorni bosqichma-bosqich o'zgartirish mumkin ya'ni, shaxsning o'zini-o'zi va o'z his-tuyg'ularini anglash, o'z shaxsini qayta baholash, hissiyotlar ustida ishlash, salbiy xulq-atvorni anglash, shaxslararo munosabatdagi qiyinchiliklar, kognitiv jarayonlarni rivojlantirish, barkamollikka intilish, ota-ona va pedagoglar bilan ishlash kabi mashg'ulotlar majmui qo'llanildi. Ijtimoiy, motivatsion psixologik treninglar majmuini xalq ta'lim muassasalari amaliyotiga tatbiq etilishi orqali bola shaxsining pedagogik va psixologik jihatdan mukammal rivojlanishiga yordam beradi. Jumladan, maktab amaliyotchi psixologining ish rejasiga kiritilgan "Ijtimoiy psixologik muammolari mavjud bo'lgan o'quvchilarning salbiy burilish va og'ishlarining oldini olishga qaratilgan psixologik profilaktika, "Xulqida og'uvchanligi mavjud va moyilligi aniqlangan o'quvchilari bilan korreksiyalash ishlarini tashkil qilish hamda bolalar va o'smirlarning salbiy burilishi va og'ishlarining oldini olishda maktab pedagogik jamoasi va otaonalarning hamkorligini takomillashtirish, kabi vazifalarini amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. O'smirning aqliy faoliyatiga tevarak atrofga munosabatining shakllanishiga ta'sir qiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o'smirlarda deviant xulq-atvorni psixologik korreksiya qilish kompleks yondashuvni talab qiladi. Oila, maktab va psixologning hamkorligi orqali o'smirni ijobiy rivojlanish yo'liga qaytarish mumkin. Eng muhimi, o'smirni tushunish va unga to'g'ri yo'l ko'rsatishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Клейберг Ю. А. Психология девиантного поведения: учеб. пособие. — М.: ТЦ Сфера, 2001. — 160 с.
2. Менделевич В. Д. Психология девиантного поведения: учеб. пособие для студентов вузов. — СПб.: Речь, 2005. — 445 с.
3. Сидоренко Е. В. Психологические детерминанты девиантного поведения подростков: дис. ... канд. психол. наук. — М., 2008. — 180 с.
4. Deci E. L. Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being / E. L. Deci, R. M. Ryan // *American Psychologist*. — 2000. — Vol. 55, № 1. — P. 68–78.
5. Ziyonet